

HADİS USÛLÜ İSTİLAHLARININ TANIMLANMASINDA ŞİİRLE İSTİŞHÂDIN ETKİSİ “RÂMHÜRMÜZÎ ÖRNEĞİ”

THE EFFECT OF EVIDENCE WITH POETRY ON THE DEVELOP- MENT OF HADITH METHODOLOGY TERMS “EXAMPLE OF RÂMHÜRMÜZÎ”

OSMAN AYDIN

[Araş. Gör. Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Res. Asst., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Hadith
hititosmanaydin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0413-1799]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23 Eylül/September 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Kasım/November 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık/December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2020 *Sayı – Issue:* 49 *Sayfa / Pages:* 467-496

Atıf/Cite as: Aydın, Osman. “Hadis Usûlü İstilahlarının Tanımlanmasında Şiirle İstişhâdın Etkisi “Râmhürmüzi Örneği”The Effect of Evidence with Poetry on the Development of Hadith Methodology Terms “Example of Râmhürmüzi””. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 49 (Aralık-December 2020): 467-496.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.798879>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Hadis Usûlü İstılahlarının Tanımlanmasında Şiirle İstışhâdın Etkisi “Râmhürmüzî Örneği”

Öz: Hadis usûlü bahisleri içerisinde bölgesel kullanımı olan ya da farklı manalara gelmesi muhtemel ifade ve kavramların zaman içerisinde anlamlarında bir takım değişimler olabilmektedir. Böylesi bir durum, mezkûr malzemenin dönemsel ve kişisel kullanımları noktasında bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu makale, ilk müstakıl hadis usûlü eseri müellifi Râmhürmüzî'nin şiirleri şahid göstererek usûlü bazı tabirlerin ilk ve doğru kullanımını bulma çabasını gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Müellifin, şiirler üzerinden bir ifadeye ait ulaşabildiği en eski kullanımı tespit çabasının ortaya konulduğu bu araştırma, ıstılahların ilk anlamlarının tespiti ve bu tespitin yöntemini göstermesi itibarıyla önemi haizdir. Araştırmada, Râmhürmüzî'nin aynı konuda seçtiği şiirlerden sadece biri tercih edilerek bir sınırlamaya gidilmiş ve kapsam açısından daha fazla konu başlığına ulaşmak hedeflenmiştir. Müellifin seçtiği şiirlerin selef ulemâ ve çağdaşları tarafından kullanımları ve kendisinden sonraki usûl alimlerin referansları ortaya konulmuştur. Şiir tercümeleleri de mümkün olduğunca edebî formda yapılmaya gayret gösterilmiştir. Netice olarak Râmhürmüzî, ulûmu'l-hadîse dair ilmî mirasın aktarımı hususunda köprü vazifesi görmüştür. Kendisi, usûlü konuları şiir ile destekleme yoluna gitme noktasında da ilk isim olmuştur. Bu yönüyle de istışhâd, örfî kullanımlardan ve lügavî anlamlardan çıkarılamayacak bir takım hususların belirlenmesinde son derece önemlidir.

468

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Hadis, İstışhâd, Şiir, Râmhürmüzî, Usûl-i Hadis.



The Effect of Evidence with Poetry on the Development of Hadith Methodology Terms “Example of Râmhürmüzî”

Abstract: In the Hadith Method, expressions and concepts that have regional usage or can have different meanings may undergo some semantic changes over time. Such a situation brings along some problems in terms of local and personal use of the mentioned material. This article aims to reveal the effort of Râmhürmüzî, the author of the first Hadith Method, to find the first and correct use of some definitions of Hadith Method by showing the poems as evidence. This research, in which the author tries to determine the oldest usage of an expression through poems, is important in terms of determining the first meanings of the terms and showing how this determination is made. In the research, a limitation was made by choosing only one of the poems Râmhürmüzî selected on the same subject, and it was aimed to reach more topics in terms of scope. The usage of the poems chosen by the author by the scholars before him and his contemporaries and the usage by the scholars after him have been revealed. Poetry translations were also

tried to be made poetically as much as possible. In conclusion; Râmhürmüzî served as a bridge in the transfer of a scientific legacy regarding Hadith Method. He was also the first name to support the issues of Hadith Method with poetry. With this aspect, istişhâd; -especially- it is extremely important in determining some issues that cannot be deduced from the customary uses and lexical meanings.

Keywords: Hadith, Evidence, Poetry, Ramhurmuzi, Hadith Methodology.



Giriş

İnsanın anlama ve aktarma isteğini karşılayan temel araç olması itibarıyla dilin pek çok tanımlaması yapılmıştır. En kapsayıcı tarife göre dil; dünya üzerinde bulunan bütün toplulukların sahip oldukları ve maksatlarını kendisiyle ifade ettikleri ses topluluklarına denir.¹ Aslında burada, zihinde bulunan imgelerin semboller yoluyla muhabata aktarılması kastedilmektedir.²

Anlama ve anlaşılma sorunu bizâtihi dilin kaynağı meselesi ile de ilgilidir. Bu bağlamda dilin kaynağının tevkîfi (vahye dayalı) ya da ıstılâhî (insan ürünü) olduğuna ilişkin İslâm ilim dünyasında farklı tespitlerde bulunulmuş, ayrıca dilin bir kısmının tanrısal bir kısmının ise beşer ürünü olabileceği de söylenmiştir.³ Bu iki yönden yaklaşıldığında dil çeşitli şekillerde kendisini geliştiren sosyal bir varlıktır.⁴ Mezkûr gelişimi açısından bakıldığında dil ve semantiğin konusu olan dîni metinler, mensuplarının sosyokültürel dil anlayışı ve dönemin düşünce akımlarından ciddi derece etkilenmiş; bunun neticesinde, sonu gelmeyen anlam-

¹ Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, 4. Baskı, thk: Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âimme li'l-kitâb, 1986), 2: 34.

² Bk. Leanne Hinton, *Sound Symbolism* (Cambridge: Cambridge University Press: 1994), 1-3; Ferdinand De Saussure, *Course in General Linguistics*, trc. Wade Baskin, edit. Perry Meisel, Haun Saussy (New York: Columbia University Press, 1959), 11-12, 65-100.

³ Fahrüddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 3. Baskı, thk: Taha Câbir Feyyâd el-Alvânî, ('b.y.' Muessesetü'r-Risâle, 1997), 181-183; Celalüddin es-Süyûtî, *el-Iktirâh fî usûli'n-nahv ve cedelühü*, thk: Mahmûd Feccâl, (Şam: Dâru'l-kalem, 1989), 34-36; Yusuf Kılıç, "Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*/4, (Temmuz 2009): 124.

⁴ Burcu İlkey Karaman, "Dilin Kökeni", *Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*/ 1, (2017): 25.

landırma süreçleri ve tartışmalar yaşanmıştır.⁵ İslam dini ve kültürel mirasının ekseriyetinin aktarıldığı dil olan Arapça da yukarıda zikredilen meselelerle ciddi şekilde karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda kural veya anlamın kendisine güvenilen kişi ya da kaynaklara dayandırıldığı *istişhâd* kültürü ortaya çıkmıştır.

Bu makalede, Hadis Usûlü eserlerinde şiir ile *istişhâd* meselesi ilk usûl-i hadis çalışması olması itibariyle Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'ı üzerinden işlenecektir. Kendisinin de bir şair olması münasebetiyle kitabında işlediği gerek hadis usûlüne ilişkin gerekse bu disiplin dışında kalan konularda kullandığı şiirler tahlil edilecek; bunların özgünlüğü, yetkinliği ve kendisinden sonraki literatüre etkisi değerlendirilecektir.⁶

İstişhâdın Tanımı ve Şiir İle İstişhâd

Pek çok açıdan sınıflara ve dönemlere ayrılan Arap dilinde İslamiyet öncesi, birlik ve bütünlüğün yakalanması adına bazı girişimler olmuşsa da başarıya ulaşılamamıştır.⁷ İslâm'ın gelişi ile beraber yazılı dilde bir ittifadın sağlandığı söylenebilir. Ancak, Arap lehçelerinden hangisinin Arapları kuşatacağı, Kur'ânı Kerim'in 7 harf üzerine indirilmesi meselesi⁸, fetih hareketleri ile Arapçanın, coğrafi sınırları aşarak acemlerle buluşması, keza Arap dilinin bilim dünyasında muteber bir konuma ulaşması ve tüm bunların da tesiriyle ortaya çıkan *lahn*⁹ problemi, yazılı literatürün zamanla tam olarak anlaşılabilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Arapçanın doğru şeklini toplamak için bazı kıstaslar belirlenmiştir. Tüm bunların akabinde dil kurallarının kontrol altına alınması ve geçmişe ait metinlerin anlaşılmasında *istişhâd* denen kültürün doğması kaçınılmaz olmuştur.

⁵ Bk. Franz Volker Greifenhagen, "Traduttore Traditore: An Analysis of the History English Translation of the Qur'an", *Routledge* 3/2 (1992): 274-291.

⁶ Şiir tercümelerinde desteklerini eksik etmeyen Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin AYDIN ve *istişhâd* başlığının teşekkülündeki katkısından ötürü Arş. Gör. Ramazan Kılıç'a çok teşekkür ederim.

⁷ Şevki Dayf, "el-Fushâ", *el-'Arabiyye*/58 (1963): 16-17.

⁸ Ahmed b. Fâris el-Kazvîni, *es-Sâhibi fî fikhi'l-lügati ve süneni'l-'Arabi fî kelâmihâ*, (Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1910), 28.

⁹ *Lahn* (لحن), irabta hata yapılması, karşılıklı iletişim sağlayan kimselerin konuşmasında çok hata bulundurulması; dilin kendisine meylettiği şey, kişinin konuşmasında meylettiği alan; bir şeyi okumada ve sözel olarak icra etmede dilsel doğrulardan uzaklaşmak gibi anlamlara gelir. Bk. İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî, "Lahn", *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve sihâhu'l-'Arabiyye*, 4. Baskı, thk: Ahmed Abdu'l-Gafûr 'Attâr (Beirut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1407/1987), 6:2193; el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, "Lahn", *Kitâbü'l-'Ayn muretteben 'alâ hurûfil-mu'cem*, thk: 'Abdulhamîd Hindâvî, (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 4: 77.

“İstişhâd” sözlük anlamı açısından “bir kimsenin şahitliğini talep etmek, güvenilir sayılan bir şeyin delil olarak ileri sürülmesi” gibi anlamlara gelir.¹⁰ İstilahtan olarak ise bir sözcük veya cümlenin doğru kullanımını ve herhangi bir dil kaidesinin sıhhatini güvenilir kaynaklar yoluyla ispat etmektir.¹¹ İstişhâd kavramı kimi kaynaklarda ihticâc ve istidlâl terimleriyle de ifade edilmiştir. İstişhâd için verilen örneğe şahid, çoğuluna da şevâhid denir.¹²

İstişhâdlar genel olarak; ayetler, hadisler¹³ ve şiirlerden müteşekkildir.¹⁴ Arap dilinin anlaşılması ve kayıt altına alınması açısından şiirler vazgeçilmez temel unsurlardan olmuştur. Sahabe ve tabiin döneminden itibaren Kur’an-ı Kerimi daha iyi anlama ve izah etme noktasında şiirden faydalandığı kaynaklarda zikredilir.¹⁵ Burada temel gaye, kutsal kitabın anlaşılmayan noktalarını şiir ile daha somut hale getirmektedir. Ayetlere ait anlamların, o dönemin dil özelliklerini haiz şiirlerden istifadeyle ortaya konulması doğaldır. Öyle ki tefsir ilminin kurucusu kabul edilen Abdullah b. Abbâs için aynı zaman da “Arapların Divanı” benzetmesi de yapılmıştır.¹⁶

Şâhidin niteliği geçmiş ulemeden itibaren tartışılmıştır.¹⁷ Son tahlilde onun fasih olması gerektiği belirtilmiştir.¹⁸ Şiir özelinde meseleye bakıldığında, sözün fesahatinin yanında şairin muteberliği de önemsenmiş ve onlar; belli ölçütler göz önüne

¹⁰ Cemâlüddin b. Manzur, “Şehide-İstişhâd”, *Lisânü'l-'Arab*, 3. Baskı, Beyrut: Dâru's-sâdir, h. 1414), 3:240-241; Muhammed Murteza ez-Zebîdî, “İstişhâd”, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Dâru'l-hidâye), 8: 252-261.

¹¹ ‘Abdulkâdir b. ‘Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü'l-libâb lisanil'l-'Arab*, thk: ‘Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1997), 1:5; Celâlüddin es-Süyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv ve cedeluhû*, thk: Mahmud Feccâl, (Şam, Dâru'l-kalem, 1989), 26-27; Sa'îd el-'Afgânî, *Fî usûli'n-nahv* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1987), 6.

¹² Ahmed b. Fâris el-Kazvîni er-Râzî, *Mu'cemü makâyisi'l-lüga*, thk: ‘Abdüsselâm Muhammed Hârun (Dâru'l-fikr, 1979), 3: 221.

¹³ Hadislerin şahid gösterilmesi hususunda mutlak manada ittifaktan söz edilemez.

¹⁴ Bk. Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 5-18; Yahya b. Ziyâd el-Ferra, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Yûsuf en-Neccânî, Muhammed ‘Ali en-Neccâr, ‘Abdulfettâh İsmâ'il (Mısır: Dâru'l-misriyye li'te'lif, ts), 1: 14.

¹⁵ Ahmed b. ‘Ali b. el-Fezzârî el-Kalkaşendî, *Sunhu'l-a'sâ fî sına'ati'l-inşâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye) 1: 123; Celâlüddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (el-Hey'etü'l-misriyyetü'l-'âmme li'l-kitâb, 1394/1974), 2: 67.

¹⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 67

¹⁷ Mezkur Tartışmalar için bk. Süyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv ve cedeluhû*, 26,44.

¹⁸ Hasan Hindavî, *Menâhicü's-sarfîyyîn ve mezâhibühüm* (Dımeşk: Dâru'l-kalem, 1989), 167.

alınarak sınıflandırılmıştır.¹⁹ Bu bağlamda şairler kimi ulema tarafından; Câhiliyye, Muhadramûn²⁰, ve son olarak İslâmî dönem şeklinde üçlü bir tasnife tâbî tutulmuştur. Bunlardan bir ve ikinci tabakanın dilinin güvenilir olduğu, buna üçüncü tabakanın da dahil edilmesi görüşü mevcuttur.²¹

Râmhürmüzî ve Eserleri

Aslen Farişî olan Râmhürmüzî'nin -kesin olmamakla birlikte- 260/873-874 senesinde doğduğu ifade edilmektedir.²² Hadis öğrenmek amacıyla 200'e yakın hocadan, farklı şehirlerde dersler almıştır.²³ İslam ilim geleneğinde onu ayrıcalıklı kılan ise hadishadis usûlüne dair günümüze kadar ulaşan ilk müstakil eserin sahibi olmasıdır.²⁴ Hadis ilmi dışında, tarih, şiir ve edebiyatla da ilgilenmiş ve kadılık yapmıştır. Abbâsî hakimiyetinin etkisini kaybettiği dönemde, hem Abbâsî hem de civar ülke yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuş, kendilerine şiirler yazmıştır.²⁵ Ömrünün son yıllarını doğum yeri olan Râmhürmüz'de geçiren müellif, 360/971 yılında vefat etmiştir.²⁶

¹⁹ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 5; Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 9, (1990): 67.

²⁰ "Hadis ilmi içerisinde kazandığı anlamın dışında, hayatının bir dönemi İslâm öncesi bir dönemi ise İslâm sonrasına denk gelen kimseye denir." Ömer Ünal, "Muhadram Şairlerin Şiirlerinde Kur'an'ın Etkisi = The Impression of Koran in the Poems of Poets of Muhadram", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/30 (2003), 188.

²¹ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisânil-'Arab*, 1:5-6; Hindâvî, *Menâhicü's-Sarfiyyîn ve Mezahibühüm*, 1:170-171; Hasan b. Raşîk el-Kayravânî, *el-'Umde*, thk: Muhammed Muhyuddîn 'Abdulhamîd (Beyrut:Dâru'l-cil, 1972), 1/113. Bu konudaki farklı görüşler için bk. Mecma'ü'l-Lügati'l-'Arabiyye, *Mecelletü'l-mecma'i'l-lügati'l-'Arabiyye* 1/1, (Kahire: 'y.y.', 1934), 202; Ahmed Muhtar 'Ömer, *el-Bahsü'l-lügaviyyü 'inde'l-'Arab*, 6. Baskı (Kahire: 'Âlemü'l-kütüb, 1988), 47-49.

²² Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk: 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'alimî, Meclisü'dâireti'l-me'ârifî'l-Osmâniyye, 1962), 6: 47.

²³ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1985), 16:73.

²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecme'ü'l-müessesü li'l-Mu'cemi'l-Mufehres*, thk: Yûsuf Abdurrahmân el-Maraşlî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1992), 1: 185-186; Râmhürmüzî'nin özellikle fihhu'l-hadis noktasındaki yetkinliğine dair bk. Fatih Mehmet Yılmaz, "İlk Hadis Usûlü Eserinde Râmhürmüzî'nin Fikhü'l-Hadis Denemesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2020): 369-404.

²⁵ Bk. Şihâbüddîn Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, Tah. İhsan Abbâs ('b.y.': Dâru'l-garbi'l-İslâmî, t.s.), 2: 923-927.

²⁶ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 2: 923.

Râmhürmüzî'nin kendisine nispet edilen *yirmiye* yakın eseri bulunmaktadır.²⁷ Bunlardan en meşhuru *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'dır. Hadis ilmindeki özgünlüğü yanında, eserde geçen şiirlerden kimisinin ilk kez Râmhürmüzî tarafından nakledilmesi de eserin dilbilimsel açıdan sahip olduğu bir özgünlüktür. Râmhürmüzî'nin dile dair yetkinlik döneminin muhtemelen h. 275-280 yılları arasına denk geldiği düşünüldüğünde, h. 185 yılında doğan İbn Ebî Hayseme ve diğer pek çok hocadan dil eğitimi aldığı ve bu sayede h. II yüzyılda konuşulan dil yapısına hakim olduğu söylenebilir.

el-Muhaddisu'l-Fâsıl'da Şiir Kullanımı

el-Muhaddisu'l-fâsıl, *yirmi iki* bölüm ve *dokuz yüz dört* fıkradan oluşan bir eserdir. Makalenin ana teması olan şiir ile istişhâd açısından çalışma incelendiğinde, eserde *yüz yirmi* beyitten müteşekkil toplam *kırk beş* şiirin var olduğu görülür. Elbette Râmhürmüzî'nin şiire olan yatkınlığı bu tercihte yönlendirici unsur olmalıdır. Makalede, bu şiirler yer aldıkları konu ve bahsettikleri hususlar itibariyle tasnif edilmiş ve hadis usûlü ile alakası muvacehesinde konumlandırılmıştır. Hadis usûlü dışında kalan mevzulara ilişkin istişhâd örnekleri ile doğrudan usûl-i hadise dair konularda kullanılan şiirler ayrı başlıklar altında ele alınarak işlenmiştir.

Hadis Usûlü Dışında Kalan Meselelerde Şiir Kullanımı

Râmhürmüzî, eserinde kimi zaman usûl-i hadis konularıyla doğrudan alakalı olmayan bir kısım konularda şiir ile istişhâdda bulunmuştur. Rivayetlere doğru anlam verilebilmesi açısından, kelimelerin hangi siga ya da bâbda okunması gerektiğine ilişkin örnekler bu başlık altında zikredilebilir. Kezâ, bir ifadenin muhtemel manaları içerisinden, geçtiği yer itibariyle, daha uygun olanının tespitinde şiirle yapılan temellendirmeler de aynı düşünülebilir. Akabinde Arap kültür ve geleneğinde kişiyi olgun ve yetkin saymak için gerekli yaş sınırından bahseden şiirlerden de Râmhürmüzî'nin delil getirdiği görülmektedir.

²⁷ Ebü'l-Ferc Muhammed b. Ebî Ya'kûb, *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm* ('b.y.': 'y.y.', 't.s.'), 172; el-Hamevi, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 2: 923.

Kelimenin Sözlük Anlamını Tespit İçin İstîshâd

Bir şiiri şâhid tutmaktan maksat, “kelimenin kullanımındaki sıhhatini tespit” edebilmektedir. Dolayısıyla istişhâd mevzûu, bu hususta büyük önem taşımaktadır. Râmhürmüzî, Hz Peygamber’in sünnetini nakleden kişinin faziletine dair açtığı bölümde²⁸ rivayet kaynaklarının kahir ekseriyetinde yer alan,

"نضر الله امرأ سمع منا حديثًا فبلغه غيره فرب حامل فقه غير فقيه ..."

hadisine²⁹ yer verir. Bu rivayetin tahlili esnasında hadisin ilk lafzı olan “نضر” fiilinin nasıl okunması gerektiğine ilişkin bir izahta bulunur. Buna göre, hadisçilerin büyük bir kısmının bu fiili te’îl bâbında okumalarına karşın aslında onun tahfîf/şeddesiz ile okunması gerektiğini ifade eder. Fiilin sülâsi halinin ise, “نضر” ya da “نضر” şeklinde geldiğini belirterek, böylesi bir okumada iki mananın mümkün olduğunu söyler. Bu anlamlardan ilki, “güzelleştirmek ve süslemek” iken; ikincisi ise, “bolluk ve nimetlere ulaşmak”tır. Râmhürmüzî harekeyi tahfif etmenin rivayete doğru mana verilmesi açısından gerekliliğini izah sadedinde şu

474
OMÜİFD beyitlerle istişhâdda bulunur:³⁰

طَرَبَ الحَمَامُ بِذِي الأَرَاكِ فشاقبي ... لا زلتُ في غَلِّ وأُنكِ ناضِر

Bir güvercin zü'l-erakte³¹ öttü / İşte böylece beni mutlu etti

Ey güvercin! Kalasın bu ağacın dalında / Hem parlak ve süslü sarmaşığında

Bu şiir, Emevî devrinde yaşamış ve eski usûlü devam ettiren Cerîr b. Atiyye (ö. 110/728 [?]) tarafından kaleme alınmıştır.³² Râmhürmüzî’nin şiirle ilgisi, bilinen bir durumdur. Bu zaviyeden bakıldığında onu özgün kılan husus ise zikredilen şiiri bir hadis usûlü eserinde ve rivayette yer alan bir kelimenin doğru okunuşunu tespit için kullanıyor olmasıdır.

²⁸ ‘Abdurrahmân b. Hallâd Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*, thk: Muhammed ‘Accâc el-Hatîb, 3. Baskı (Beirut: Dâru'l-fikr, 1404), 164.

²⁹ Ebû Davud, *Sünen*, “İlim”, 10; İbn Mace, *Sünen*, “Mukaddime”, 40; Tirmizî, *Sünen*, “İlim”, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 336.

³⁰ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 167-168.

³¹ Erak (Misvak) ağacının yetiştiği yer için kullanılan bir tabirdir. Muhammed b. ‘Abdulhak el-Yakrînî, *İktidâb fî garibi'l-Muvatta'*, thk: ‘Abdurrahmân b. Süleymân el’Useymin (Riyad: Mek-tebetü'l-abikân, 2001), 1: 381.

³² Cerîr b. ‘Atiyye b. Huzeyfe, *Dîvânü Cerîr* (Beirut: Dâru'l-erkâm, 1997), 259.

Râmhürmüzî “نضر” fiilinin sigasına dair bu şekilde bir delillendirme getirdikten sonra, aynı rivayetin devamında bulunan, “لا يغل” cümlesine ilişkin bazı tespitlerde de bulunur. Fiilin “غَلَّ” ya da “أغل” şeklinde okunması meselesini tetkike açan müellif, zikri geçen kelimenin sülasi mücerred olarak düşünüldüğünde, “kin ve düşmanlıkla”; if’âl bâbında ise, “hainlikle” dolmak anlamlarına geldiğini ve doğru olanın if’al babında okunması olduğunu söyler³³ ve bu görüşünü desteklemek için şu şiiere yer verir:³⁴

حَدَّثْتُ نَفْسَكَ بِالْوَفَاءِ وَلَمْ تُكُنْ لِلْغَنْرِ خَائِنَةً مَضَلَّ الْأَصْنَعِ

Vefânın gerçekliğine inanmak istedin / Sadakatsiz bir şekilde olmadın hain

Görüldüğü üzere Râmhürmüzî rivayetlerde yer alan bazı fiillerin doğru bir şekilde zabtını tespit adına şiiirleri şâhid göstermiş ve delillendirmesini şiiirler üzerinden yapmıştır.

Bahse konu şiiir, elde mevcut kaynaklar içerisinde ilk olarak el-Müberred’in (ö. 286/900) *Kâmil*’inde yer almaktadır. Râmhürmüzî’nin yer verdiği bu şiiir, ³⁵ kendisinden yaklaşık *yirmi* sene sonra vefat etmiş olan el-Askerî (ö. 382/992) tarafından da esere konulmuştur. Burada dikkat çeken husus ise el-Askerî’nin herhangi bir atıfta bulunmadan Râmhürmüzî’nin şiiirin öncesinde yaptığı izahları aynen kullanmış olmasıdır.³⁶ el-Askerî muhtemel ki bu açıklamaları ondan görmüş ve eserine de atıf yapmadan koymuştur. Bu husus, Râmhürmüzî’nin kendi döneminden itibaren tanındığı ve takip edildiğine dair değerli bir örnektir.

Yukarıdan beri izah edilen ve ilgili hadiste geçen bu fiilin sigası ve harekesinin nasıl olacağı noktasında Râmhürmüzî’nin şiiir kullanarak temellendirmede bulunması; ilgili fiiller bağlamında kendisinden önce yapılmış bir uygulama değildir. Her ne kadar kendisinden önce bu şiiirler başka amaçlara mukarin çağdaşı

³³ Bu bir yönüyle tercihi de ifade eder. Zira bu rivayetin farklı tariklerinde her iki okuyuş da mevcuttur. Müellif kelimenin zabtı ile ilgili böylesi bir seçim yapmış gözükmektedir. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 164.

³⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 164.

³⁵ Ebü'l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüga ve'l-edeb*, thk: Muhammed Ebü'l-Fadl (Kahire: Dâru'l-fikri'l-arabî, 1997), 281.

³⁶ Ebü Ahmed el-Hasen b. ‘Abdillâh b. Saîd el-Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisin*, thk: Mahmud Ahmed (Riyad: Matba‘atü'l-arabiyyeti'l-hadisîyye, 1982), 203.

eserlerde yer almış olsa da³⁷ hadiste geçen lafızlar şiirler aracılığıyla morfolojik açıdan daha önce ele alınmamıştır.

Râmhürmüzî'nin bir başka tasarrufu kelimenin yapıbilimsel yönden ziyade, semantik açıdan yoruma tabi tutulmasıdır. Tahiyyat duasında yer alan "التحيات" kelimesinin hangi manaya geldiğini izah ederken bir habere işaret eder. Buna göre, Abdullah b. Sâlih el-'Iclî (v. 211/826) tahiyyat kelimesinin anlamını önce Kisâî'ye daha sonra ise Muhammed b. Hasan'a sorar. Onlardan, "bereket" anlamı dışında bir cevap alamayınca Abdullah b. İdris'e yönelir. Kendisi bereket manasını verenleri eleştirerek tahiyyat kelimesinin, "mülk" anlamına geldiğini ve şiirlerde de bu şekilde kullanıldığını belirterek şu beyitleri okur:³⁸

أنيخ على تحيته بجندي أوُمُّ بها أبا قابوس حتى

Onunla³⁹ Ebû Kâbûs'a gideceğim / Tâki, ordumla mülküne çökeceğim.

Bu şiirin, sahabenin şairlerinden Amr b. Mu'îd'e (v. 91/710) ait olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.⁴⁰ Her ne kadar tespit Kurtubî'ye dayandırılarak yapılsa da ilk garîbu'l-hadis kaynaklarından Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın (v. 224/838) eserinde tahiyyat kelimesinin mülk anlamına geldiği, bu şiir üzerinden aktarılmış ve şairinin de Amr b. Mu'îd olduğu belirtilmiştir.⁴¹ Dolayısıyla Râmhürmüzî'nin bu temellendirmesi kendine has bir yorumlama olmasa gerektir. Zaten sonraki dönemlerde gerek lügatlerde gerekse tefsirlerde bu şiir üzerinden tahiyyat kelimesine benzer anlamlar verilmiştir.⁴²

Örfi Bir Durumun Tespiti İçin İstişâd

Toplumların yaşayagelen ve kültürel mirası olarak yer etmiş örfi deneyimleri ve bunlardan neşet eden tespitleri, söz konusu toplumun yapısı ve hayatına dair

³⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle 2000), 10: 132.

³⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 257-258

³⁹ Burada, "onunla" ifadesiyle kastedilen şiirin öncesine bakıldığında mızraktır. Ebû 'Ali İsmâ'il b. Kâsım, *el-Emâli fi lügati'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1978), 3: 150.

⁴⁰ Şehâbüddin Ebû'l-'Abbâs Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulümi'l-Kitâbi'l-Mekân*, thk: Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.) 3: 405.

⁴¹ Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garibu'l-hadis*, thk: Muhammed Abdulmu'îd Han (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 1396), 1:111.

⁴² Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 15: 32; Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b 'Ahmed, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk: Hişâm Semir el-Buhârî (Riyad: Dâru'l-'âlem, 2003), 5: 297.

ipuçları sunmaktadır. Bu zaviyeden meseleye yaklaşıldığında Râmhürmüzî'nin şiir ile istişhâdda bulunduğu bazı konular Arap toplumunun, mezkûr başlıklara bakışına dair bilgiler sunmaktadır. Söz konusu bu örnekler, hadis usûlüne ilişkin bahislerle bir yönüyle irtibatlı olmakla birlikte, sosyal bir durum tespiti yapması açısından bu kısımda değerlendirilecektir.

Bir Kimsenin “Olgun” Sayılabilmesi

el-Muhaddisu'l-fâsıl özelinde konuya yaklaşılacak olursa, bir kimsenin yetkin sayılabilmesi, genel olarak yaş mefhumu ile irtibatlandırılmıştır. Örnekler büyük oranda bu yönüyle verilmiş ve değerlendirmeler de bu minvalde yapılmıştır.

Olgunluk Yaşı

Arap toplumu içerisinde bir kimsenin olgun olarak addedilme ve sözüne itibar edilme yaşı olarak farklı rakamlar verildiği ve her bir görüşün de şiirler şâhid tutularak delillendirilmeye çalışıldığı görülür. Râmhürmüzî kendi görüş ve eğilimini vermeden önce bu örnekleri sıralar ve sonunda kendi kanaatini dile getirir.

Eserde yer alan kimi şiirlerde *yirmi* ve üzeri yaşın, “adam olma” yaşı olarak tavsif edildiği görülmektedir. Yirmili yaşların olgunluk için yeterli olduğunu göstermek için,

عَدَدْنَا لَهُ بَضْعًا وَعِشْرِينَ جَهَّةً ... فَلَمَّا تَوَقَّأَهَا اسْتَوَى سَيِّدًا ضَخْمًا

Hesap ettik onun için biz, yirmi ve fazladan birkaç yıl

Yaşı tam olunca eksiksiz, döndü koca birine velhasıl

şeklinde bir şiir kullanır. Şiir, meşhur Arap şairlerinden Tarafe b. Abd'e (ö. 70/690) ait⁴³ bir şiir⁴⁴ kullanır. Genellikle sözlüklerde “ز عم” fiilinin anlamını teyit için şâhid gösterilen bu şiir Râmhürmüzî'nin çağdaşı diyebileceğimiz İbn Fâris tarafından da aynı amaçla kullanılmıştır.⁴⁵ Kendisinden sonra tabakat⁴⁶ eserleri

⁴³ Tarafe b. 'Abd b. Süfyân, *Dîvânü Tarafe b. 'Abd*, thk: Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001), 8.

⁴⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 188.

⁴⁵ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*, thk: 'Abdüsselâm Muhammed Hârun (Beirut: Dâru'l-fikr, 1979), 3: 10.

başta olmak üzere bir çok kaynakta yer almaktadır. Dikkat çekici olarak, söz konusu şiirin ilk beytinde yer alan, “بضعاً وعشرين” ifadesi diğer şiirlerin büyük çoğunluğunda, “سناً وعشرين” olarak geçmektedir. Ulaşabildiğimiz kaynaklar içerisinde Râmhürmüzî’den evvel ya da kendisinden sonra bu şiiri kullanan hadis usûlüne dair bir eser ya da müellif mevcut değildir.

Râmhürmüzî eserin ilerleyen kısımlarında on beş yaşın da olgunluk için kâfi geldiğini ifade etmek sadedinde,

غُلامٌ مِنْ سَرَاةِ بَنِي لُؤَيٍّ ... مَنْافِي الأَبُوَّةِ وَالْجُدُودِ

جَدِيرٌ عَنْ تَكَامَلِ خَمْسٍ ... عَشْرٍ بِإِنْجَارِ المَوَاعِدِ وَالْوَعِيدِ

Abd Menaf’tan hem babası ve cediti / Benî Lüey’in şeflerinden bir gençtir o

Ve daha yaşı on beşi henüz geçti / Lakin söz vermeye ve sorumluluk almaya muktedirdir o

478
OMÜİFD

şiirine işaret eder. Emevî devrinin sonlarında yaşadığı belirtilen Ebu’l-Velîd el-Kinânî’nin (ö. ?) kaleme aldığı bu şiiri⁴⁷ Râmhürmüzî’nin çağdaşı Hâlidân (ö. ?) da nakletmiştir.⁴⁸ Tevhîdî (ö. 414/1023) tarafından da kullanılan bu beyitlerin⁴⁹ Râmhürmüzî’den sonra herhangi bir usûl-i hadis kaynağında yeri tespit edilememiştir.

Bir yönüyle hadis ilmine başlama yaşı olarak 15 ve 20 yaşları üzerinde farklı mülahazalar ortaya koyan Râmhürmüzî, hadis tahdis yaşına ilişkin de benzer farklılıklara şiirlerden de destek olarak işaret etmektedir. Örneğin bir şiirde tahdis yaşının 40 olması gerektiğini söyler;

... ما أوضح الحق والتبيان للرجل في الأربعين إذا ما عاشها رجل

Kırkına varmadıysa eğer bir insan / Ona açmaz kendini hak ve beyân

⁴⁶ Salâhuddîn Halil b. ‘İzziddîn Aybeg b. ‘Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk: Ahmed el-Arnâvud (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-‘arabî, 2000), 2: 285.

⁴⁷ Sadruddîn ‘Ali b. Ferec el-Basrî, *Kitâbü’l-hamâseti’l-basriyye*, thk: ‘Âdil Süleymân (Kahire: Mektebetü’l-hancı, 1999), 901.

⁴⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Hâşim el-Hâlidî, Ebû Osman Saîd b. Hâşim el-Hâlidî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, thk: Sa’îd Muhammed Yusuf (Kahire: Lecnetü’t-te’lif, 1957), 234-235.

⁴⁹ Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-Basâir ve’n-nezâir*, thk: Ahmed Emîn (Kahire: Lecnetü’t-te’lif, 1953), 177-178.

Bu beyit⁵⁰ gerçeğin net bir şekilde görülebilmesi için kırk yaşını referans göstermektedir. İlk dönem meşhur kaynaklarda yer alan bu şiir,⁵¹ Râmhürmüzî'den önce bir kaynakta ya da sonrasında herhangi bir hadis usûlü kaynağında yer almamaktadır.

Râmhürmüzî *el-Muhaddis*'te son olarak olgunluk yaşını elli olarak belirleyenlerin delil olarak sundukları şiiri verir:⁵²

أخو خمسین مُجْتَمِعٌ أَشْدِي ... وَنَجْدَنِي مَجَاوِرَةَ الشُّؤُونِ

Elli yaşlarındayım ve gücüm kemâle ermiş

Beni mücerreb kılan boğuştuğum meşgalalermiş

el-Müberred *Kâmil*'de bu şiire yer vermektedir.⁵³ Râmhürmüzî bir kimsenin zihnen ve ilmen yetkinliğini yaş ile doğrudan ilişkilendiren kimselerin kendi görüşlerini desteklemek sadedinde ortaya koyduğu şiirle delillendirmeleri zikretmiştir. Tüm bu değerlendirmeler sonunda da kendisi 40 yaşının ideal yaş olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Olgunluk-Yetkinlik İlişkisi

Râmhürmüzî bir kimsenin yaş olarak belli bir olgunluğa erişmesi ile zihnen yetkin olmasını birbirinden ayırmaktadır. Kimi zaman yaşça genç olanlar aklen ve mantıken yaşlılardan daha yetkin olabilirler. Râmhürmüzî, İbn Şihâb ez-Zühri'den nakille verdiği haberde Hz. Ömer'in bazı karmaşık problemler yüzünden yorgun düştüğünde gençleri yanına çağırarak, keskin zekaları sebebiyle, onlarla istişare ettiğini söyler. Görüşünü desteklemek üzere de Bağdatlılar⁵⁵ diye nitelediği bir zümre tarafından inşâd olunmuş şu şiiri zikreder:⁵⁶

⁵⁰ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 353.

⁵¹ Abdulvehhab b. Yusuf İbn Sellar, *Tabakâtü'l-kurrâi's-seb'ati ve zikri menâkıbihim ve kirâetihim*, thk: Ahmed Muhammed Azuz (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2003), 110.

⁵² Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 352.

⁵³ Müberred, *el-Kâmil*, 1: 137.

⁵⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 353.

⁵⁵ Râmhürmüzî'nin burada Bağdatlı olarak nitelediği kişi, Bişr b. Nasr b. Mansur isminde Bağdatlı bir fakih olup 302 senesinde vefat etmiştir. Muhammed b. Eydemr. el-Musta'sîmi, *ed-Dürrü'l-ferîd ve beyti'l-kasîd*, thk: Kâmil Selmân (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2015), 4: 410; Ebû

إِنَّ الْخِدَائَةَ لَا تُقَصِّصُ ... بِرِ الْفَتَى الْمَرْزُوقِ ذَهْنًا

لَكُنْ - تَذَكِّي عَقْلَهُ ... فَيَفُوقَ أَكْبَرَ مِنْهُ سِنًا

Zihni yetkinse eğer, gençlik kişiyi yetersiz kılmaz

Aksine tutuşur ilme ve geçer büyüğünü geri kalmaz.

Bahse konu bu şiiri hadis usûlü meseleleri muvacehesinde şâhid tutan ilk kişinin Râmhürmüzî olduğu söylenebilir. Ayrıca kendisinden sonra başta Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve Kâdî İyaz (ö. 544/1149)⁵⁷ gibi birçok usûl âlimi tarafından da kullanılmıştır. Hatta Hatîb bu beyitleri verdikten sonra Râmhürmüzî'ye atıfta bulunmaktadır.⁵⁸ Netice itibariyle bu rivayetin istişhâd mantığında ilk defa kullanımı kendisi ile gerçekleşen Râmhürmüzî; aynı zamanda kendisinden sonra gelen usûl geleneğine de örneklik oluşturmaktadır.

Hadis Usûlüne Dair Meseleler

480

Hadis Talebesinin Adâbı

OMÜİFD

Hadis ilmi ile meşgul olacak bir kimsenin hangi vasıfları taşıması gerektiği hususu hadis uleması nezdinde önem arzetmiş, usûl-i hadis eserlerinin ilgili bölümlerinde veya konuya dair müstakil eserler yoluyla işlenmiştir. Râmhürmüzî de eserinde her ne kadar dağınık halde olsa da hadis talebesinin ne gibi vasıfları taşıması gerektiğine dair bilgiler vermiş, kimi zaman da bu vasıfları şiirler vasıtasıyla izah etmiştir.

Hadis Talebesinde İstenmeyen Özellikler

Râmhürmüzî eserinde, "أوصاف الطالب وآدابه" bölümü altında bir olaydan bahseder. Buna göre bir hadis talebesi Abdullah b. Mübarek'e hadis dinlemek için geldiğini söyler. O, gelen kişiye önce Kur'an'a olan vukufiyetini akabinde kimlerden hadis dinlediğini ve dinlediği hadislerden birkaçını sorar. Devamında gelen kişiye

⁵⁶ Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve vefayâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk: Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2003), 7: 49.

⁵⁶ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 193.

⁵⁷ Ebü'l-Fazl 'Iyâz b. Müsâ b. 'Iyâz el-Yahsûbî, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'l-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*, thk: es-Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru't-türâs, 1970), 204.

⁵⁸ Ebü Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Cami' li-ahlâki'r-râvî*, thk: Mahmûd et-Tahân (Riyad: Mektebetü'l-meârif, 1403), 1: 113.

memleketini soran Abdullah b. Mübarek Bağdatlı olduğunu öğrenince kalkmasını söyler. Talebe hadis dinlemeden kesin surette kalkmayacağını ifade edince de Abdullah b. Mübarek ona şu şiiri okur:⁵⁹

ف وأمسى يُعَدُّ فِي الزُّهَادِ أيها القارئ الذي ليس الصو
ليس بغداد منزل العباد الزم العزَّ والتواضع فيه
ومناخ للقارئ الصَّيَّادِ ان بغداد للملوك محل

Ey yünden yapma kıyafet giymiş Ve henüz zâhid sayılan kârî!

Sığın bu emin limana, mütevâzı ol. Bağdat değil ki abidler yeri

Meliklerin mekânı ve dahî Avcı kârîlerin yeri

Burada bir talebeyi sadece Bağdatlı olması sebebiyle kabul etmemenin ne derece doğru olduğu sorgulanabilir. Ancak dikkat edilecek olursa İbn Mübarek o dönem Bağdatlı olarak nitelediği kişilerde gördüğü özelliklerden hareketle bir insan tipi çiziyor ve bu vasıfları taşıyanların ilim tahsil etmemesi gerektiğini belirtiyor. Zira o dönemde Bağdat, ilim irfan yurdu olarak nitelenmenin yanında, dans ve eğlenmenin çok olduğu bir mekan olarak da vasıflandırılırdı.⁶⁰ Zaten İbn Mübarek’in gencin hem bu sorusuna hem de olayın devam eden sürecindeki sorularına cevap vermesi kişi ya da bölge bazlı bir yaklaşımının olmadığını göstermektedir.

Abdullah b. Mübarek’in devrin önde gelen şairlerinden kabul edildiği⁶¹ ve *Kita-bu’r-rekâik ve reğaib* isminde bir çalışmasından bahsedildiği ancak günümüze ulaşmadığı bilinmemektedir.⁶² Yine de kendisine ait şiirler derlenerek sonradan bir divan oluşturulmuştur. Bahse konu şiir o divanda mevcuttur.⁶³ Yukarıda zikredilen şiirin ise ilk defa hadis alimi Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 315/927) tarafından, “Bağdat’ın Zemmi” başlığı altında kullanıldığı bilgisi mevcuttur.⁶⁴ Ancak bu

⁵⁹ RâmĦürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 205.

⁶⁰ Şihâbüddîn Ebû ‘Abdillâh el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân* (Beyrut: Dâru’s-sâdir, 1995), 1: 464.

⁶¹ Zehebî, *Siyer*, 8: 383; Raşid Küçük, “Abdullah b. Mübarek”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1, 123.

⁶² Muhammed ‘Osmân Cemâl, ‘*Abdullâh b. Mübarek*, (Şam: Dâru’l-kalem, 1998), 168-169.

⁶³ ‘Abdullâh b. Mübarek, *Divânü’l-İmâmü’l-Mücâhid ‘Abdullâh b. Mübarek*, der: Mücâhid Mustafâ Behcet (Bağdat: Mecelletü’l-beyân, 1432), 69.

⁶⁴ el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 1: 464; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 7: 289.

olayı Râmhürmüzî'den evvel usûl-i hadis ilmi açısından bir istişhâd uygulaması kaynaklarda yer almamaktadır. Kendisinden sonra ise Kadı İyaz'ın bu şiiri usûl eseri *İlmâ'*nda aynı amaç için kullandığı görülmektedir.⁶⁵

Hadis Talebesinde Aranan Özellikler

Ezberin Ehemmiyeti

Râmhürmüzî, hadis talebesi için yazı kadar hadisezberin de mühim olduğunu hatta belli durumlarda ezberin yazıdan daha önemli olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda, "Hadis Yazımını Hoş Görmeyenler", "Ezberlerken Hadisi Yazıp Ezberden Sonra Yazdığını Yok Edenin Durumu", "Önce Ezberleyip Sonra Ezberlediklerini Yazan Kişi ve Bu durumun Kerih Görülmesi" şeklinde üç ayrı bölüm⁶⁶ açarak konuyu ele almıştır ve ezberin önemini dile getiren bir şiirle⁶⁷ görüşünü destekleme yoluna gitmiştir.

وَمِنْ بَطُونِ كَرَارِيْسٍ رَوَيْتُهُمْ ... لَوْ نَاطَرُوا بِإِقْلَابِ يَوْمًا لَمَا غَلَبُوا

وَالْعِلْمُ إِنْ فَاتَهُ إِسْنَادٌ مُسْتَدِهِ ... كَالْبَيْتِ لَيْسَ لَهُ سَقْفٌ وَلَا طَنْبٌ

482

OMÜİFD

(Zihinden değil) Defterden gelir rivayetleri

Tartışsa baklacıyla dahi yok galip gelecekleri

Kaybederse ilim müsnidin isnadını eğer

Çatısı ve kirişi olmayan evle olur eş değer

Görüldüğü üzere Râmhürmüzî ezber kabiliyetinin önemi ve gerekliliğini ilim yapabilme becerisi ve ilmi muhafaza ile eşdeğer görmektedir. Söz konusu bu şiir, bizim ulaşılabildiğimiz hiçbir hadis kaynağında Râmhürmüzî'den evvel kullanılmamıştır. Kendisinden sonra ise Hatib el-Bağdâdî *el-Kifâye'sinde*⁶⁸ San'ânî (ö. 1182/1768) ve Sehâvî'de (ö. 902/1497) ezberin önemine dair açtığı bâbda Râmhürmüzî'ye atıfta bulunarak bu şiiri kullanmaktadırlar.⁶⁹

⁶⁵ Kâdî 'İyâz, *el-İlmâ*, 239.

⁶⁶ Râmhürmüzî, *el-Mühaddisü'l-fâsıl*, 379,382,384.

⁶⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 212.

⁶⁸ Ebûbekir Ahmed b. 'Ali Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'İlmi'r-rivâye*, thk: Mâhir Yâsin el-Fahl (Demmâm: Dâru'l-İbni'l-Cevzî, 1435), 1: 377.

⁶⁹ Muhammed b. İsmâ'il es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr li-me'âni tenkîhi'l-enzâr*, thk: Ebû 'Abdurrahmân Salâh b. Muhammed (Beyrut: Dâru'l-kütübil ilmiyye, 1997), 2: 255; Ebü'l-Fazl Zey-

Zan ve Tahminden Uzak Durma

Zan gerek ayetlerde⁷⁰ gerekse hadis eserlerinde hususi konu başlıkları açılarak ele alınmış⁷¹ ve kınanmış bir fiildir. Râmhürmüzî hadis talebesinin özelliklerinden biri olarak da zan ve tahminden uzak durulmasını gösterir ve bu bağlamda,

تَوَقَّفْ وَلَا تُقَدِّمْ عَلَى الْعِلْمِ حَدِيثًا ... فَحَدِّثْ الْفَتَى فِي الْعِلْمِ يُبَدِّي الْمَعَايِبَا
فَلَيْسَ طَلَابُ الْعِلْمِ بِالْحَدِيثِ مُدْرِكًا ... وَلَوْ كَانَ فَهْمُ الْمَرْءِ كَالنَّجْمِ ثَابِتًا

Dur! Zan ile hükmedip ilimde atılma öne / Böyle ede bir genç, döker ayıpları ortaya

Müdrük denmez zanna düşen ilim talebesine / Velev ki fehmi yıldız gibi parlaya

Bu beyitlerin⁷² akabinde rihlenin önemine ilişkin bir şiire de yer verir. Hadisleri tespit için yapılan ilim yolculukları olarak niteleyebileceğimiz rihle faaliyetleri gerek en sahih rivayetleri toplama gayesine matufen gerekse ali isnad elde etme amacıyla yapılsın, neredeyse bütün usûl-i hadis literatüründe ele alınmıştır. Râmhürmüzî'nin şiirle en fazla şahid getirdiği meselelerden biri de rihledir. Yaklaşık ona yakın şiirle meselenin ehemmiyetine vurgu yapar. Örneğin bir ilim talebesinin yapması gerekenleri anlattığı kısımda;

ولكنْ بترحالٍ ورُحْلٍ مِنَ الْفَتَى ... وانضائه في الحاليتين الركائبَا
وقضقضة الأوجال منه ضلوعه ... واخللة الأحوال منه الترانبا
وإصباحه في المشرقين مشارقاً ... لشمسبهما والمغربين مغاربًا

Ancak o genç, bir konaklar ve bir gider / Böylece bineğini bir deri bir kemik eder

Sanki kaburgalarını kırar korkular / Ve endişeler yüzünden göğsü yerinden çıkar

nüddin 'Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. 'Abdirrahmân el-'Irâkî, *Fethü'l-Muğis bi şerhi elfıyyeti'l-hadis*, thk: 'Ali Hüseyin 'Ali (y.y: Dâru'l-İmâm et-Taberî, 1996), 145.

⁷⁰ Hucurât 49/12; Yunus 10/36; Necm 53/28.

⁷¹ Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 58; Müslim, *Sahih*, "Birr", 9.

⁷² Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 202.

Sabahlayıp güneşin doğduğu iki doğuda / Hem geceler onun battığı iki batıda
Râmhürmüzi'nin, "bazı dostlarımız" diyerek takdim ettiği bu beyitlerin⁷³ şairlerine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Zaten Râmhürmüzi'den evvel ne hadis alanında ne de diğer branşlarda bu şiire yer vermiş bir müellif de gözükmemektedir. Kendisinden sonra ise *Elfiyye* üzerine şerh kaleme almış Bikâ'i⁷⁴ bu şiire Râmhürmüzi'ye atıf yaparak eserinde yer vermiştir.

Soru Sormanın Fazileti

Soru sormak ilmi birikimi yenilemek ve artırmak adına ilim talebesine düşen mühim bir ödevdir. Usûl-i hadis literatüründe hususi başlıklar altında hadis öğrencisinin hocasına karşı vazifelerinden bahsedilmiş ve soru sormak da ayrıca ele alınmıştır.⁷⁵ Râmhürmüzi, "القول في السؤال" ismiyle açtığı bölümde Abdullah b. Mübarek'in yanına gelip herhangi dini bir konuda soru sorarak bilgi almayan birine İbn Mübarek'in inşad ettiği bir şiirini zikrederek ilim için soru sormanın ehemmiyetini gözler önüne sermeye çalışır. Buna göre;

484

OMÜİFD

إِنْ تَعَلَّيْتَ عَنْ سُؤَالِكَ عَبْدَ اللَّهِ ... تَرْجِعْ إِذَنْ بِخَفَى حُنَيْنٍ
فَأَغْتَبِ الشَّيْخَ السُّؤَالَ تَجِدُهُ ... سَلِسًا يُلْتَفِكُ بِالرَّاحَتَيْنِ
وَإِذَا لَمْ تَصِحْ صَبِيحَ النَّكَالَى ... رُحْتَ عَنْهُ وَأَنْتَ صِفْرُ الْيُدَيْنِ

Abdullah'a sormaktan durursan geri / O vakit emeğin kaybolur, dönersin geri

Soruya boğ şeyhini. Seni karşılar / Huzurla ve bulursun onu kibar

Çocuğu kayıp anne gibi etmezsen feryat / Eli boş ayrılırsın yanından heyhat.

Râmhürmüzi'nin eserine aldığı bu beyitler kendisinden önce kaleme alınmış eserlerde tespit edilememiştir. Ancak Abdullah b. Mübarek'in şiirlerini daha sonradan derleyen çalışmalarda bu şiire ulaşılmaktadır.⁷⁶ Râmhürmüzi'den sonra, İbn Abdilber'in (v. 463) *Câmiu beyâni'l-ilm'*inde⁷⁷ ve Irakî tarafından İbn Dakîku'l-

⁷³ Râmhürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 203.

⁷⁴ Bürhânüddin İbrahim b. 'Ömer el-Bikâ'i, *en-Nüketü'l-vefiyye bi-mâ fi şerhi'l-elfiyye*, thk: Mâhir Yasin el-Fuhl ('y.y.': Mektebetü'r-Rüşd, 2007), 2: 412.

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'u li-ahlâki'r-râvî*, 1: 113, 358.

⁷⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvanü'l-imâm*, 120.

⁷⁷ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh İbn 'Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm'*, thk: Ebû 'Abdurrahmân Fevvâz (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2003), 1: 180.

‘İd’in (v. 702) usûl-i hadise dair görüşlerinin yer aldığı *el-İktirâh* isimli esere yapılan nazım çalışmasında bu şiire rastlanmaktadır.⁷⁸

Rivayet ve Dirayetin Birlikte Olması

Hadis ilmiyle uğraşan bir kimsede rivayet tahdîsine ilişkin meziyetlerin yanında rivayeti anlama ve ondan hüküm çıkarmaya dair bir kabiliyetin bulunması hadis ilmi açısından büyük önem taşımaktadır. Râmhürmüzî eserinde konuya dair, "القول في فضل من جمع بين الرواية والدراية" isminde hususi bir bölüm açmıştır. İlgili meselelerdeki görüşlerini kimi zaman da şiirlerden destek alarak ortaya koyan Râmhürmüzî'nin dirayetin önemine ilişkin yer verdiği şiirlerden biri -hüsnanın mirastan nasıl pay alacağıyla ilgili Zührî'nin fetvasına⁷⁹ dairdir.

وَمُهْمَةٌ أَعْتَى الْقَضَاءُ فَضَاؤُهَا ... تَدْرُ الْفَقِيهَ يَشْكُ تَشْكُ الْجَاهِلُ
عَجَلْتُ قَبْلَ خَيْرِهَا بِشَوَائِهَا ... وَقَطَعْتُ مِفْصَلَهَا بِحُكْمِ فَاصِلِ
فَرَرْتُهَا بَعْدَ الْعَمَايَةِ سِنَّةً ... لِلْمُقْتَدِينَ وَلِلْإِمَامِ الْعَادِلِ

Bir müşkil ki hükmünde kadılar oldu perişan

Fakîhi bıraktı, cahil gibi şüpheyle kafası karışan

İkram için acele eder misafirine, öyle bir zât düşün

Sen de oldun hüküm vermede en başta yarışan

Adil imamlar ve takipçileri fetvana tabi oldu

Zira bu cehaletin ardından bıraktığın yoldu

Râmhürmüzî ile çağdaş diyebileceğimiz Hattabî (ö. 388/998) ve Merzûbânî (ö. 384/994) tarafından da rivayet edilmiş olan bu şiirin sahibi olarak Fâid b. Akram el-Belvî gösterilmektedir. Bu şahsın bir şair olduğu ve Benî Ferân kabilesine men-

⁷⁸ Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Dakîk, *Nazmu kitâbü'l-İktirâh* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2006), 48.

⁷⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 247. Kaynaklarda bu şiirin yine İbn Şihâb'ı övmek için ancak farklı bir gerekçeye matufen söylendiği Râmhürmüzî ile muasır kaynaklarda gözükmemektedir. Muhammed b. İmrân el-Merzûbânî, *Mu'cemü's-şu'arâ*, thk: Faruk Eslim (Beirut: Dâru's-sâdir, 2005), 229.

sup bulunduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.⁸⁰ Ancak doğum ya da ölüm tarihine ilişkin bir bilgi yoktur. Ayrıca, hadis usûlünde bir meselenin delillendirilmesi sadedinde Râmhürmüzî’den önce ya da sonra kullanıldığına dair bir örnek de yoktur.

Rivayet Lafızları

Hadis uleması nezdinde rivayet lafızlarının ehemmiyeti yadsınamaz bir gerçektir. Buhârî’de yer alan “قال” ve “عن” lafızları⁸¹, aynı şekilde Müslim’in, “حدثنا” ile “أخبرنا” tahdis ifadelerine yüklediği anlam⁸² imlânın semâ lafızlarının yanında belirtilmesi gibi daha birçok mesele rivayet lafızlardan kaynaklı tartışma konularındandır. Râmhürmüzî rivayet lafızları arasındaki farklılıklara ilişkin değerlendirmelerinde sıklıkla şiirlere yer vermiştir. Örneğin an’ane ile tahdis arasındaki farkı bildirmek için şöyle bir şiiri⁸³ şâhid gösterir:

يَتَأَدَّى إِلَيَّ عَنْكَ مَلِيحٌ ... مِنْ حَدِيثٍ وَبَارِعٌ مِنْ بَيَانِ

ي وليس الأخبار مثل العيان فلهذا اشتبهت حديثك أدنا

بَيْنَ قَوْلِ الْقَوِيهِ «حَدَّثْنَا سَفْ ... يَانُ» فَزُقْ وَبَيِّنْ «عَنْ» سُفْيَانَ

Senden bana ulaştı hoş bir hadis ve müthiş beyan

Kulak kesildim sözüne zira ihbâr gibi olmaz ‘ıyân

Ol bir fakihin “an Süfyân” kavli başka bir şey

Hem fark var arasında derse “haddesenâ Süfyân”

Bu şiiri Râmhürmüzî’den önce herhangi bir eserde göremiyoruz. Onun, şiirin öncesinde şairlere ilişkin kullandığı, “بعض المتأخرين” sözüyle kimi kastettiğini bilemiyoruz. Ancak şurası bir gerçek ki her ne kadar öncesine ilişkin bir malumat olmasa da Râmhürmüzî’den sonra usûl-i hadis uleması bu şiiri kullanagelmışler-

⁸⁰ Necâh Ayde Huleyfât, *el-Ensâbü'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dâru'l-yâzûri'l-ilmiyye, 2013), 207.

⁸¹ Ahmed b. ‘Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bâri bi-Şerhi İmâm Ebî ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘il el-Buhârî*, thk: ‘Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, (Riyad: ‘y.y.’, ‘t.y.’), 1: 188; Ahmed b. ‘Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tağlîku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk: Sa‘îd ‘Abdurrahmân Mûsâ el-Kazekî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1405), 2: 10; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, haz: Ali Dere (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 91, 92.

⁸² İsmail Lütüfî Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV, 2003), 88

⁸³ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 451.

dir. Örneğin Hatib el-Bağdâdî *Kifaye'* sinde aynı tarikle bu şiire Râmhürmüzî'ye atıfta bulunarak yer vermiştir.⁸⁴ İbn Rüşeyd de bu şiiri kullanan hadis usûlü alimleri arasındadır.⁸⁵

İhbar ile tahdisin farkına ilişkin de bir şiir⁸⁶ kullanan Râmhürmüzî kendi dönemi içerisinde rivayet lafızlarının ehemmiyetine ilişkin delil getirmiş gibi gözükmektedir.

خَبْرُ ثَمَانِي أَنْمَا الْمَوْتُ بِالْفَرَى ... فَكَيْفَ وَهَاتَا رُمْلَةٌ وَكَنْيَبُ

İkiniz, bana haber vermişsiniz; “Ölüm köylerdedir.”

Nasıl olur bu! Asıl ölüm kum yığılı bu tepelerdedir.

Cahiliye şairlerinden biri olan Ka'b. Sa'd el-Ganevî'nin (ö. h.ö. 612) kardeşi hastalanır. Bir kişi o dönemde şehirlerde veba salgınları olduğu için kardeşinin ölebileceğini ve bu yüzden daha güvenli olması sebebiyle onu çöle götürmesi gerektiğini söyler. el-Ganevî, çölde kabirleri görünce kendisine nasihatte bulunan kişi ve nasihatini kastederek bu şiiri söylemiştir.⁸⁷ Dolayısıyla şiirde ihbarî bilginin tahdisteki kadar kesin ve güvenilir olmadığı ifade edilmektedir.

Bu şiir ilk olarak Sibeveyh eserinde yer vermiştir.⁸⁸ Söz konusu bu şiiri usûl-i hadis meseleleri açısından ele alarak kullanan ilk kişi ise tespitimize göre Râmhürmüzî'dir. Kendisinden sonra da Hatib el-Bağdâdî⁸⁹ ve Cezâirî⁹⁰ bu şiire eserlerinde yer vermişlerdir. Burada dikkat çekici bir husus vardır. Hatib bahse konu şiiri Râmhürmüzî'den birebir alıntılarla ve aynı fikri minvalde verirken, Cezâiri tahdis ile ihbâr arasında bir fark olmadığını ispat etmek için zikreder. İşin ilginç yanı ise şiirin ilk cümlesi olan, “وخبر ثمانى” yerine “حدث ثمانى” ifadesini kullanır.

⁸⁴ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2: 53.

⁸⁵ Ebü Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Rüşeyd el-Fihri, *es-Sünenü'l-eyyen*, thk: Ebü 'Abdurrahmân Salâh (Medine: Mektebetü'l-gurebâ, 1417), 47.

⁸⁶ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 519.

⁸⁷ Muvaffakuddîn Ebu'l-bekâ b. Ya'îş el-Mevsilî, *Şerhü'l-mufassal li'z-Zemahşerî*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001), 2: 366.

⁸⁸ Ebü Bişr Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *Kitâbu Sibeveyh*, thk: 'Abdusselâm Muhammed, (Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1992), 3: 487.

⁸⁹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2: 69.

⁹⁰ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (Haleb: Mektebetü matbüâtü'l-islâmiyye, 1995), 2: 692.

Oysaki bu şiiri kullanan müelliflerden Cezâîrî dışında hiçbiri böyle bir kullanımda bulunmamıştır. Kusurlu bir zabttan kaynaklı hata üzerine delillendirmesini yaparak Cezâîri, yanlış bir sonuca ulaşmış gibi gözükmektedir.

Lafzen Rivayet

Hadislerin lafzen rivayeti kimi ulema nezdinde hadislerin kabulü noktasında bir zorunluluk olarak görülmüştür. Ancak şu bir gerçektir ki, hadislerin hemen tamamı mana ile rivayet edilmiştir. Elbette bu durum mana ile rivayet hususunda cevaz veren ulemanın lafzen rivayeti tamamen öteledikleri ve mana ile rivayeti sistemsiz, gelişigüzel bir tatbika dönüştürdükleri anlamına gelmez.

Râmhürmüzî hadislerin lafzen rivayetine önem veren bir usûl-i hadis alimidir. Eserde, “من حدث حل على عادي” ismiyle açtığı başlığın altında Hz Peygamber’e gelen bir heyetin durumuna ilişkin bir olay nakleder. Buna göre, gelen bu heyet hemze-yi ayn harfine çevirerek okumaktadır ve bu bilinen bir lehçedir. Hatta, “فَعَسَى اللَّهُ أَنْ

488 فَعَسَى اللَّهُ أَنْ “عن يأتي” şeklindeki okumuşlar ve akabinde de şöyle bir şiir⁹¹ inşad

etmişlerdir:

فَعَيْنَاكِ عَيْنَاهَا وَلَوْ نَكَّ لَوْنُهَا... وَجِيدُكِ إِلَّا عَيْنَهَا⁹² غَيْرُ عَاطِلٍ

Gözün ceylan gözünü⁹³ onun rengi gibi tenin

Onunki boş lakin gerdanında zinet var senin

Görüldüğü üzere, “إِلَّا عَيْنَهَا” olması gereken yer “إِلَّا أَنهَا” şeklindedir. Ancak Râmhürmüzî’nin, “عنينة قيس” olarak belirttiği Benî Temim’e ait bir okuyuş olarak⁹⁴ bölgesel bir lehçe sebebiyle “hemze” “ayn”a dönüşmektedir.

⁹¹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 480.

⁹² el-Muhaddisü'l-fâsıl’ın muhakkiki Muhammed ‘Accâc el-Hatîb bu kelimeyi, “ennehâ” şeklinde vermiştir. Ancak söz konusu lehçeye dair örneklemin yerini bulması için şiirde geçen lafzın “annehâ” olması gerekir. Zira şiirin farklı versiyonlarında da bu şekildedir. İbn ‘Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta'*, thk: Muhammed el-Fellâh, (‘b.y.’: ‘y.y.’, 1980), 8: 278; Muhammed Safâ, ‘*Ulûmü'l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2004), 3: 337. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi’ü'l-Beyân*, I: 45.

⁹³ Kaynaklarda, sevdiğinin gözünü ceylana benzetildiği ifade edilmektedir. Ebû Nâsır Ahmed Hatîm el-Bâhîlî, *Dîvanu Zü’r-Rumme*, thk: ‘Abdulkuddûs Ebû Sâlih (Cidde: Müessesetü'l-İmân, 1402), II: 1341.

⁹⁴ İbn Ya’îş, *Şerhü'l-mufassal*, 4: 560.

Bu şiirden hareketle iki mühim netice hasıl olmaktadır. İlk olarak lafzen rivayet bağlamında malum ve muteber lehçeye muhalif bir metin olsa bile düzeltmeden nakledilmiştir. İkincisi ise rivayet tahdîsinde böylesi bir durumla karşılaşıldığında gerekli ön bilgiye haiz olunmadan yapılacak yorumlamaların yanlışlığına işaret edilmiştir.

Bu şiiri meşhur aşk hikayesi Leyla ve Mecnun'un Mecnûn'u olarak bilinen Kays b. Mülevveh (v. 70 civarı/689) kaleme almıştır⁹⁵ Hadis ilimleri açısından baktığımızda ise Kasım b. Sellam'ın *Garîbu'l-hadis*'inde Râm hûrmüzi'nin kullanım amacı dışında, "غاطل" kelimesinin izahı sadedinde geçmektedir.⁹⁶ Râm hûrmüzi'den sonra bu şiir bir başka usûl-i hadis eserinde kullanılmamıştır.

Tashîf

İstîlâhi açıdan tashîf, daha sonraki dönemlerde hususi anlam kazansa da, ilk dönem muhaddislere göre bir hadiste; nokta, hareke veya harf yanlışı yapmak olarak tarif edilir.⁹⁷ Râm hûrmüzi'nin bu konuya hassasiyetle eğildiği söylenebilir. *Zirâ el-Muhaddisu'l-fâsıl*'da açtığı, "الحك والضرب", "الحرف المكرر", "النقط والشكل", gibi başlıklar doğrudan veya dolaylı olarak tashîf meselesine ilişkin bilgiler sunmaktadır. Diğer birçok usûlî meselede olduğu gibi Râm hûrmüzi tashîf konusunda da değerlendirmelerini şiirle destekleme yoluna gitmiştir. Örneğin⁹⁸,

لا تُصَلِّ الحَاءَ فِي القِرَاءَةِ بِالحَاءِ ... وَلَا لَامَهَا إِلَى الألفِ

وَلَا تُضِلُّ العُلُومَ عَنكَ وَلَا ... يَكُونُ إِسْنَادُهَا مِنَ الصُّخْفِ

"ح"yı "خ" ya ve "ل"ı "ل" e karıştırmazsan okurken

Hem tashîfe uğramaz hem ilimler gitmez senden

beyitleri ile hadis ilminin sıhhati için ortaya koyduğu kriterlerden biri olarak tashîften kaçınmayı göstermiştir. Râm hûrmüzi'den önce eserlerde yer eden bu

⁹⁵ Kays b. Mülevveh el-‘Âmirî, *Divânu Kays b. Mülevveh*, thk: Yüsrâ ‘Abdülğani (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999), 45.

⁹⁶ Ebû ‘Ubeyd, *Garîbu'l-hadis*, 5: 366.

⁹⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV, 2015), 309.

⁹⁸ Râm hûrmüzi, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, 212.

şiiirin⁹⁹ asıl sahibinin meşhur arap şairi Ebû Nuvâs'ın (v. 198/813) olduğu¹⁰⁰ ancak lafızlarının zamanla değiştiği ve Râmhürmüzî'nin eserinde yer verdiği şekliyle Câhız'ın (v. 255/868) bu beyitlere ilk defa yer verdiği söylenebilir.¹⁰¹ Tashîf bahsi çerçevesinde ise Râmhürmüzî'nin muasırı olan Hamza b. Hasan el-İsfahânî (v. 360/970)¹⁰² ve el-Askerî (v. 382/992)¹⁰³ bu şiiiri bir metni hatasız nakletmenin ehemmiyetine dair açtıkları bahislerde kullanmışlardır.

Sonuç

Müstakil manada ilk hadis usûlü eseri olan *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* özelinde ele alınan bu çalışma neticesinde şiiir ile istişhâdın Râmhürmüzî tarafından sıklıkla başvurulan bir yöntem olduğu söylenebilir. Bunda müellifin şiiire dair telifâtı olan bir isim olmasının etkisinin bulunduğu açıktır. Bu örneklerde hadis usûlü ıstılahlarına dair çok farklı yaklaşım, eğilim ve değerlendirmeleri tespit imkânı mümkündür.

490 Râmhürmüzî'nin hadis usûlü ile doğrudan alakalı olmayan kimi meselelerde de OMÜİFD şiiirlerden destek alması, hem hadisin metin sıhhatinin ortaya koymak hem de doğru anlamı belirleyebilmek adında son derece önemlidir.

Müellif usûl konularında şiiir ile istişhâdı bu derece yoğun olarak ortaya koyan ilk isimdir. İlk garîbu'l-hadis türü eser sahibi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan yaptığı şiiir seçimleri hadis ilimleri sahasında bu mevzuya ilişkin, sayıca az olan birikimden zaten haberdar olduğunu göstermektedir. Ancak bir müellifin, kendisinden evvel –genelde– başvurulmamış bir yöntem olan, şiiirleri şâhid tutarak usûl meselelerini izah etme tatbîkini çok daha dizgesel bir biçimde kullanması onun özgünlüğünü gözler önüne serer.

Râmhürmüzî, şâhid tutulacak malzemenin sıhhati hususuna da ciddi manada eğilen bir âlimdir. Zira, eserinde kendisinden önce –özellikle– şiiir alanında söz

⁹⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 212.

¹⁰⁰ Ebû Nuvâs, *Dîvânü Ebî Nuvâs*, thk: Behced 'Abdulhadîs (Abudabi: Dâru'l-kütübî'l-vataniyye, 2010), 697.

¹⁰¹ Ebû 'Osmân 'Amr el-Câhız, *el-Hayevân*, thk: 'Abdusselâm Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-cil, 1996), 3: 494.

¹⁰² Hamza b. Hasan el-İsfahânî, *et-Tenbih alâ hudûsî't-tashîf*, thk: Muhammed Esad (Beyrut: Dâru's-sâdır, 1992), 26.

¹⁰³ Ebû Ahmed Hasen b. Abdillâh el-Askerî, *Şerhu mâ yeka'u fi-hi't-tashîf ve't-tahrîf*, thk: Abdulazîz Ahmed (Mısır: Matbaatu Mustafa, 1963), 18.

sahibi olan, isimlerin şiirlerinden istifade etmesi bunu net bir biçimde göstermektedir.

Müellif, henüz yaşadığı dönemde kendisinden istifade edilen ve henüz hayattayken meşhur olmuş bir usûl alimidir. Eserde bulunan şiirlerin ve bu şiirlerden elde ettiği istinbatların kendisi ile çağdaş olan, simalar tarafından mezkûr şiirlerin ve hatta bunlara yönelik Râmhürmüzî'nin yaptığı değerlendirmelerin kullanılması bu duruma işaret etmektedir.

Râmhürmüzî, kendisinden sonraki süreçte de tetkîke açtığı şiirler ile referans gösterilen bir isimdir. *el-Muhaddisü'l-fâsil*'dan sonra gelişerek devam eden usûl-i hadis çalışmaları incelendiğinde usûl-i hadis uleması Râmhürmüzî'n şiirlerini kendisine atıfta bulunarak kullanmışlardır. Hususan Hatîb el-Bağdâdî ve Kâdî İyaz'ın bariz bir şekilde hem şiirler hem de delillendirmeler noktasında ondan beslenmiş olması, bu hususta selef-halef etkileşimini ortaya koyabilmek adına mukayeseli bir çalışmanın gerekliliğini de gözler önüne sermektedir.

Son tahlilde; Arap dil ve gramer kaidelerinin hadis usûlüne dair ihbâr ve tahdîsin farkı ya da uygunluk yaşının tespiti gibi hususlarda tek başına yeterli olmadığı, kimi zaman şiir ile istişhâdda bulunmanın belirleyici konumda bulunduğu söylenmelidir. Dolayısıyla Râmhürmüzî; usûl konularında şiir ile istişhâdı bu derece sistemli kullanan ilk isim olmanın yanında; edebî anlamda kendisini geliştirmiş, çağdaşları ve kendisinden sonra gelenler tarafından da bu yönüyle referans gösterilmiş bir ilim insanıdır.

Kaynakça

Abdullâh b. Mübârek. *Dîvanü'l-imâmü'l-mücâhid İbn Mübârek*. der: Mücâhid Mustafa Behcet, Bağdat: Mecelletü'l-beyân, 1432.

Afgânî. Sa'îd. *Fî Usûlî'n-nahv*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, b.y.: y.y., 1987.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*, thk: Şuayb Arnavud, 6 Cild. Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 2001.

Âmirî. Kays b. Mülevveh. *Dîvanu Kays b. Mülevveh*. thk: Yüsrâ Abdülğani. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.

Askerî. Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Saîd. *Şerhu mâ yeka'u fihi't-tashîf ve't-tahrîf*. thk: Abdul'azîz Ahmed. Mısır: Matbaatu Mustafâ, 1963.

- Askerî. Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Sa'îd. *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*. thk: Mahmûd 'Ahmed. Riyad: Matba'atü'l-'Arabîyyeti'l-Hadisîyye, 1982.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2015.
- Bağdâdî. 'Abdulkâdir b. 'Ömer. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisani'l-'Arab*. thk: Abdusselâm Muhammed Hârun. 1. Cild. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1997.
- Bâhilî. Ebû Nâsır Ahmed Hâtım. *Dıvanu Zû Remme*. thk: 'Abdu'l-Kuddûs Ebû Sâlih. 2. Cild. Cidde: Müessesetü'l-îmân, 1402.
- Bikâî. Bürhânuddîn İbrâhîm b. Ömer. *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-elfiyye*. thk: Mâhir Yâsîn el-Fuhl. 2. Cild. b.y: Mektebetü'r-Rüşd, 2007.
- Buhârî. Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*, Şam: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Câhız. Ebû Osman Amr. *Kitâbü'l-Hayevân*. thk: 'Abdusselâm Muhammed Hârun. 3. Cild. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1996.
- Cevherî. İsmâ'il b. Hammâd. *es-Sihâhu tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-'Arabîyye*. thk: Ahmed Abdulgafûr Attâr. 4. Baskı. 6: 2193. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Cezâirî. Tâhir. *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. Haleb: Mektebetü Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1995.
- Çakan. İsmail Lütüfî. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV, 2003.
- Çetin. Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Dayf. Şevki. "el-Fushâ". *el-Arabîyye*/58 (1963): 16-20.
- Ebû Ali İsmâil b. Kâsım. *el-Emâlî fi lügati'l-'Arab*. 3. Cild. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- el-Mevsilî. Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ b. Ya'îş. *Şerhü'l-mufasssal li'z-Zemahşerî*. 2, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ferâhidî. el-Halîl b. Ahmed. *Kitabü'l-'Ayn*. thk: Abdulhamîd Hindâvî. 4: 77. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Ferrâ. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemi, *Meâni'l-Kur'ân*. thk: Ahmed Yusuf en-Neccanî, Muhammed Ali en-Neccar, Abdulfettah İsmail. Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf, ts.
- Greifenhagen, Franz Volker. "Traduttore Traditore: An Analysis of the History English Translation of the Qur'an", *Routledge* 3/2 (Nisan 1992): 274-291.
- Hakemî. Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hânî'. *Dıvânü Ebi Nuvâs*. thk. Behced Abdulhadis?. Abudabi: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 2010.
- Halebî. Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs. *ed-Dürri'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-mekûn*. thk: Ali Muhammed Mu'avviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Hâlidî. Muhammed b. Hâşim. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk: Saîd Muhammed Yûsuf, Kahire: Lecnetü't-Te'lîf, 1957.

- Hamevî. Şihâbuddîn Ebû Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk: İhsan Abbâs, 2: 923-927. b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 't.y'.
- Hamevî. Şihâbuddîn Ebû Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 1. Cild. Beyrut: Dâru's-sâdır, 1995.
- Hatîb el Bağdâdî. Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Cami' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-Sami'*. thk: Mahmûd et-Tahhân. 1. Cild. Riyad: Mektebetü'l-Mearîf, 1403.
- Hatîb el-Bağdâdî. Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî marifeti usûli ilmi'r-rivâye*. thk: Mâhir Yâsin el-Fahl, 1. Cild. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1435.
- Hindâvî. Hasan. *Menâhicü's-sarfiyyîn ve mezahibuhum*. Dımaşk: Dâru'l-Kalemî, 1989.
- Hinton, Lianne – Nichols, Johanna – Ohala, Jonh J. *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge Universty Press, 1994.
- Huleyfât. Necâh Avde. *el-Ensâbü'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Yâzûri'l-ilmiiyye, 2013.
- İrâkî. Ebu'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Fethu'l-Muğis bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadis*. thk: Ali Hüseyin Ali, b.y.: Dâ ru'l-İmâm et-Taberî, 1996.
- İsfehânî. Hamza b. Hasan. *et-Tenbih alâ hudûsi't-tashîf*. thk: Muhammed Esad. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1992.
- İbn Abdilber. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fadlîhi*. thk: Ebû Abdirrahmân Fevvâz, 1. Cild. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2003.
- İbn Abdilber. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muavatta'*. thk: Muhammed el-Fellâh, 8. Cild. 'b.y.': 'y.y.', 1980.
- İbn Cinnî.?? Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk: Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıryyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1986.
- İbn Dakîk el 'İd. Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed. *Nazmu Kitâbi'l-İktirâh*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbn Fâris. Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. *es-Sâhibî fî fikhî'l-lügati ve süneni'l-Arabi fî kelâmih*. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1910.
- İbn Fâris. Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. *Mu'cemü makâyisi'l-lüga*. thk: Abdusselâm Muhammed Hârun. 3: 221-223. b.y. Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer el-Askalânî. Ahmed b. Ali. *el-Mecme'u'l-müesses li'l-Mu'cemi'l-Mufehres*. thk: Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşî. 1. Cild. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî. Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bâri bi-şerhi imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*. thk: Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, 1. Cild. Riyad: y.y, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî. Ahmed b. Ali. *Tağlîku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk: Saîd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazekî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1405.

- İbn Huzeyfe. Cerîr b. Atiyye. *Dîvânü Cerîr*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1997.
- İbn Mâce. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk: Şuayb Arnâvud vd. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr. Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. 3:240-241. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1414.
- İbn Rüşeyd. Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed el-Fihri. *es-Sünenü'l-ebyen*. thk: Ebû Abdirrahmân Salâh. Medine: Mektebetü'l-Gurabâ, 1417.
- İbn Sellâm. Ebû Ubeyd Kâsım. *Garîbu'l-Hadis*, thk: Muhammed Abdulmuîd Han. 5. Cild. Haydarâbâd: Matbaatu Daireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1964.
- İbn Sellâr. Abdulvehhâb b. Yûsuf. *Tabakâtü'l-kurrâi's-seb'ati ve zikri menâkibihim ve kırâetihim*, thk: Ahmed Muhammed Azûz, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- İlkay Karaman. Burcu. "Dilin Kökeni", *Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*/1, (Sonbahar 2017): 21-33.
- Kâdî İyâz. Ebu'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ b. 'İyâz el-Yahsûbî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'l-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*. thk: es-Seyyid Ahmed Sakr. Dâru't-Türâs: Kahire, 1970.
- 494 Kalkaşendî. Ahmed b. 'Ali b. el-Fezzârî. *Subhu'l-a'sâ fî smâ'ati'l-inşâ*. 1. Cild. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- OMÜİFD Kayravânî. el-Hasan b. Raşîk. *el-Umde*. thk: Muhammed Muhyuddîn Abdulhamîd. 1. Cild, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1972.
- Kılıç. Yusuf. "Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", *Pamuk-kale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* / 4, (Temmuz 2009): 122-151.
- Kurtubî. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk: Hişâm Semîr el-Buhârî, 5. Cild. Riyad: Dâru'l-Alem 2003.
- Küçük. Raşid. "Abdullah b. Mübarek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 123. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Merzubânî. Muhammed b. İmrân. *Mu'cemü's-şuarâ*. thk: Faruk Eslîm. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 2005.
- Muhammed Osman Cemâl. *Abdullâh b. Mübârek*. Şam: Dâru'l-Kalem, 1998.
- Musta'simî. Muhammed b. Eydemr??. *ed-Dürri'l-ferîd ve beyti'l-kasîd*. thk: Kâmil Selman. 4. Cild. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015.
- Müberred. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil fi'l-lüga ve'l-edeb*. thk: Muhammed Ebu'l-Fadl. 1. Cild. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.
- Necâh Avde. Huleyfât. *el-Ensâbü'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Yâzûri'l-İlmiyye, 2013.
- Ömer. Ahmed Muhtâr. *el-Bahsü'l-lügaviyyu inde'l-Arab*. 6. Baskı. Kâhire: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Râmhürmüzî. Abdurrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. thk: Muhammed Accâc el-Hatîb. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.

- Râzi. Fahrüddîn. *el-Mahsûl*. thk: Taha Cabir Feyyad el-Alvânî, 3. Baskı. b.y. Müessesetü'r-Risale, 1997.
- Sadreddin Ali b. Ferec el-Basrî. *Kitâbü'l-hamâseti'l-Basriyye*, thk: Âdil Süleymân, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1999.
- Safâ. Muhammed. *Ullûmü'l-Kur'ân*. Müessesetü'r-Risâle, 3. Cild. Beyrut: y.y, 2004.
- Safedî. Salâhüddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk: Ahmed el-Arnavud, 2. Cild. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- San'ânî. Muhammed b. İsmâil. *Tavdîhu'l-efkâr li-meânî tenkîhi'l-enzâr*. thk: Ebû 'Abdurrahmân Salâh b. Muhammed. 2. Cild. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Saussure. Ferdinand de. *Course in General Linguistics*. trc. Wade Baskin, edit. Perry Meisel, Haun Saussy. New York: Columbia Universty Press, 1959.
- Sem'ânî. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî. *el-Ensâb*. thk: Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mualimî. 6. Cild. Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1962.
- Sezgin. Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. haz. Ali Dere, Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- Sîbeveyh. Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. Amr b. Osmân. *Kitâbu Sîbeveyh*. thk: Abdusselâm Muhammed. 3. Cild. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1992.
- Süyûtî. Celâlüddîn. *el-İktirâh fi usûli'n-nahv ve cedeluhû*. thk: Mahmûd Feccâl. Şam: Dâru'l-Kalem, 1989.
- Süyûtî. Celâlüddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2. Cild. el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Taberî. Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk: Ahmed Muhammed Şâkir. 10, 15. Cild. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tarafe b. Abd b. Süfyân. *Dîvânü Tarafe b. Abd*. thk: Mehdî Muhammed Nâsurüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Tehanevî. Muhammed Ali. *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk: Ali Dahrûc. 1. Cild. B.y.: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Tevhîdî. Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. Abbâs. *el-Basâir ve'n-nezâir*. thk: Ahmed Emîn, Kahire: Lecnetü't-Te'lîf, 1953.
- Tirmizî. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Ünal, Ömer. "Muhadram Şairlerin Şiirlerinde Kur'ân'ın Etkisi". *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/30 (2003), 81-89.
- Yılmaz. Fatih Mehmet. "İlk Hadis Usûlü Eserinde Râmihûrmûzî'nin Fikhü'l-Hadis Denemesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2020): 369-404.

Zebîdî, Muhammed Murtezâ. "Şehide". *Tâcu'l-'arus min cevâhiri'l-kâmûs*. 8: 252-261. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zehebî. Osman b. Kaymaz Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk: Mecmû'atu mine'l-muhakkıkîn bi-işrâfî'ş-Şeyh Şuayb Arnavud

Zehebî. Osman b. Kaymaz Şemsüddîn Muhammed. *Tarihü'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk: Beşşâr Avvâd Marûf. 7. Cild. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

Zemaşşerî, Amr b. Ahmed. *el-Fâik fi garîbi'l-hadis*. 3. Cild. Lübnan: Dâru'l-Marife, ts.

